

mnogim novim podacima koje iznosi zavređuju osobitu pažnju odnosi P. Živkovića prema Mačeku i hrvatskom pitanju uopće u tom razdoblju. Iako je sklon da ih prije svega ocijeni kao taktičke poteze, autor ipak smatra vjerojatnim da se Živković, kao ministar vojni u vladi B. Jevtića, »po svojim stavovima o hrv. pitanju [...] izdvajao (kako i koliko trebat će utvrditi) u političkim i vojnim krugovima«.

S obzirom na to da s ovim dijelom završava čitav rad, nedostaje mu na kraju zaključno poglavlje, u kojem bi se rezimirao sadržaj cjeline i istakli glavni rezultati istraživanja.

Obuhvatimo li na kraju prikaza sve tri rasprave kao cjelinu, onda prije svega upada u oči mnoštvo podataka koji javnosti u ono vrijeme iz kojega potječu nisu mogli biti uopće poznati. Iznenađuje što je autor uspio da to faktografsko obilje jednog od javnosti skrivenog zbivanja, koje na prvi pogled daje dojam zamršenog prikaza, zasićenog različitim pojedinostima, sredi, poveže u neprekinuti tok događaja po njihovim uzrocima i posljedicama i tako, najzad, izradi vrlo jasan i pregledan tekst koji se odlikuje svojom logičkom raščlanjenošću, jasnoćom i izoštranim kritičkim stavom. Možda se samo ponekad ova jasnoća u prikazu cjelokupnog zbivanja pričinja nešto bljeđom, kada je autor primoran da izdvoji jedan moment odnosno akciju iz kompleksa uporednih akcija, da bi ih na taj način potanje izložio. U tom slučaju dolazi do isprepletanja kronoloških podataka koje otežava snalaženje u poimanju cjeline zbivanja.

Iako se autor poslužio različitim izvorima, ipak se ne može dovoljno istaći golemo značenje jednog od njih — ostavštine Ante Trumbića. Često se čitaocu nameće misao da bez Trumbićevih bilježaka, koje je on tako savjesno stavljao na papir pod neposrednim i svježim dojmom pojedinih saopćenja ili razgovora, ovaj rad ne bi mogao nastati i da bi čitav splet izvanredno važnih događaja ostao, u najmanju ruku, sakriven, nepotpuno objašnjen i, štaviše, netočno prikazan. Nikakva sjećanja suvremenika, pisana mnogo kasnije, ne mogu nadomjestiti svježinu Trumbićevih zapisa, pa njihova konfrontacija gotovo bez izuzetka daje prvenstvo potonjima.

S pravom je autor izbjegao da se služi prijevodom Cianova dnevnika, koji sadržava važne podatke za pitanje Mačkovih odnosa prema Rimu. Na žalost, isti metodički postupak nije mogao primijeniti na službene prijevode iz strane štampe u biltenu Centralnog presbira, jer mu ta štampa nije ovdje mogla biti pristupačna. Ipak — provjeravanje bi na originalnom tekstu bilo svakako poželjno, a u buduće bi upotrebu takva prevedena materijala trebalo svesti na minimum (potpuno se izbjeci, vjerojatno, ne može).

Boljem razumijevanju teksta, s obzirom na slijed događaja, svakako bi koristilo češće navođenje datuma unutar teksta, a ne samo u bilješkama, gdje se datiranje, u pravilu, odnosi na unošenje podataka u izvor kojim se autor služi.

Jasnoća i stroga logičnost misli odražava se i u konstrukciji autorovih rečenica. Nedostaje im samo nešto veća pažnja prema čistoći i pravilnosti jezičnog izražaja, dosta oskudnog u izvornim tekstovima, pisanim i tiskanim, na sadržaju kojih autor gradi svoj prikaz prošlih političkih zbivanja.

Jaroslav Šidak

ILIRSKA KNJIGA I—II, 1965.

Ova antologija književnih tekstova, koja je 1966 (s oznakom prethodne godine) izašla u kolekciji »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, sv. 28, obilježena je u stvari s dva naslova. Glavni joj je naslov: »Hrvatski narodni preporod«, a podnaslov, označen rimskim brojkama — »Ilirska knjiga«.

Jakša Ravlić, koji je to opsežno izdanje (I, 376, II, 455, u svemu 831 str.) priredio i snabdio odužim uvodom (7—74), pokušao je, doduše, da objasni ovaj po-

stupak s naslovima, ali, iako isprva razlikuje hrvatski narodni preporod i ilirski pokret »u užem smislu riječi« (7), ipak je na kraju zaključio da su oni »jedno sa dva imena« (76). U skladu s tim zaključkom, on je proveo i periodizaciju »hrvatskog narodnog ili ilirskog pokreta« koja se bitno razlikuje od do sada uobičajene. Budući da kriterij, na temelju kojega je ona provedena, nema ništa zajedničko s nekim specifično književnim obilježjima, ona označava pokušaj jedne šire periodizacije hrvatske povijesti uopće, pa je zbog toga neophodno da je već na početku temeljitije razmotrimo.

Datiranje početka narodnog preporoda s krajem XVIII st. ne pričinja osobite poteškoće. Pitanje je samo može li se već otada govoriti o nekom preporodnom pokretu i povrh toga nazvati ga ilirskim imenom. Ilirci, koji su bili sudionici i nosioci pokreta, jednodušno stavljaju njegov početak u 1835. godinu i povezuju ga s pokretanjem Gajevih novina i »Danice«. To, dakako, ne znači da već prije nije bilo pojedinaca, pojava i događaja koji su taj pokret pripremali i polagali mu temelje. Međutim, kao što bi, u najmanju ruku, bilo preuranjeno da se ovo pripremno razdoblje produži unatrag do Vitezovića, koji je doista, po mnogim svojim mislima i radu, prethodio ilirskom pokretu i postao za njegove nosioce uzorom, tako ni desetljeća koja neposredno prethode tom pokretu, nisu još u cjelini obilježena takvim nastojanjima koja mu svjesno utiru put. Tek s godinom 1830. nastupa generacija koja, kao grupa i po starijim pojedincima koji joj se priključuju ili izražavaju koju od osnovnih ideja budućeg pokreta, svjesno i sistematski priprema onu akciju koju nazivamo ilirskim pokretom. Ravlić je to pripremno, u pravom smislu ove riječi, razdoblje (od 1830—35) nazvao »početnim periodom« pokreta, iako on tada još nije imao ono središte i žarište koje je stekao tek s Gajevim listovima.

Ako, u skladu sa suvremeniciima, datiramo početak pokreta s g. 1835, onda, dakako, ne možemo razdoblje koje slijedi označiti kao »razvijeni period« i ograničiti ga godinom 1842, kako to Ravlić čini. Štaviše, iako je privremena zabrana ilirskog imena i simbola na početku 1843. imala svoje značenje i težinu, ona ipak nije ništa bitno promijenila na pokretu koji se i dalje nastavlja postizavajući svoj politički vrhunac u zaključcima Hrvatskog sabora 1845. a književni u pjesničkoj riječi Ivana Mažuranića 1846. Uostalom, taj se uspon ni tada ne prekida, jer u društvenom i političkom pogledu završava tek s razdobljem revolucije 1848—49.

Prema tome, izdvojiti »doba zabrane ilirskog imena«, od 1843—45, kao period s nekim specifičnim obilježjima koja bi ga razlikovala od ostalih, nije opravdano, a pogotovu se to ne može uraditi s razdobljem koje slijedi i koje Ravlić naziva »doba iščezavanja ilirskog imena i prevlasti narodnoga«, stavljajući mu vremenske granice između 1846 i 1874 (str. 7 i 57, gdje su te iste godine stavljene u sam naslov V razdoblja). Ako se o prethodnoj periodizaciji, kako je Ravlić provodi, može barem diskutirati, potonje se razdoblje ne može opravdati nikakvim dubljim razlozima. Godina 1846. ne unosi u pokret ništa novo; osim Mažuranićeva spjeva ona se ničim osobitim ne ističe, pogotovu ne na političkom polju. A godinu 1874. povezuje s ilirskim pokretom samo jedna, sasvim tanka, nit — zamjena ilirskog pridjeva hrvatskim u imenu Matice. Ravlić, doduše, ima pravo kada konstatira da su »odjeci tako jakog zamaha kakav je bio taj pokret još trajali« (8) i poslije 1849, ali ti odjeci traju i danas, jer se u tom pokretu konstituirala moderna hrvatska nacija. Ilirsko ime je u to doba već svoju historijsku zadaću ispunilo: olakšalo je prevladavanje regionalnih partikularizama u hrvatskom narodu. Razdoblje koje je 1849. nastupilo s pobjedom kontrarevolucije obilježilo je tako nagli prekid s dotadašnjim razvojem u svakom pogledu da o nastavku ilirskog pokreta u dotadašnjim oblicima ne možemo više govoriti. Još više to vrijedi za razdoblje šezdesetih godina. Ako bismo i uvažili Ravlićev formalni kriterij za njegovu periodizaciju tj. ilirsko ime, ne bismo morali uzeti u obzir samo zamjenu tog imena jugoslavenskim već na početku 50-tih godina nego još više onu činjenicu koju je B. Drechsler izrazio riječima da je »pitanje

hrvatskog nacionalizma za književnike bilo riješeno još u doba apsolutizma« i »da su tada hrvatskom imenu osigurane njegove prirodne i historijske međe« (Dr. Ante Starčević. Književna studija iz doba apsolutizma Bachova. Kolo M. H. VII, 1912, 347).

Velika prinova ove hrestomatije jesu tekstovi pisaca iz Dalmacije, Istre i Bosne, koji se u tolikom broju nisu još nigdje našli na okupu. Međutim, zacijelo je upravo taj izbor utjecao na Ravlića da vremenski okvir knjige proširi u 80-e godine, a u nekim slučajevima čak i do kraja stoljeća i da na taj način učini svoju periodizaciju još problematičnijom. Doduše, proširenjem preporodne epohe do 1874. Ravlić je zacijelo htio postići i to da u nju uključi također preporodni pokret u Dalmaciji i Istri. Ta je njegova želja vrijedna pažnje jer izvire iz potrebe da se povijest hrvatskog naroda u razdoblju narodnog preporoda obuhvati u cjelini. Međutim, obilježiti cijelo to razdoblje ilirskim imenom nije historijski opravdano, a i situacija u kojoj se narodni preporod nakon 1860. odvija u Dalmaciji i u Istri temeljito se razlikuje od razvoja u sjevernoj Hrvatskoj prije 1848. Možda je na takvu periodizaciju utjecala ponešto želja da u kolekciji nađu mjesto i toliki književnici XIX st. koji su, doduše, prinijeli svoj dio razvoju hrvatske književnosti, ali koji nisu tako izrazite stvaralačke ličnosti da bi im trebalo posvetiti više prostora. No, takva je mogućnost isključivo tehničke prirode, pa se o njoj kao znanstvenom problemu ne može uopće raspravljati.

Uza sve to što bi sužavanjem svoga vremenskog okvira Ravličeva »Ilirska knjiga« izgubila nešto na svom opsegu, ona, po tekstovima koje obuhvaća, ne bi ništa izgubila na svom značenju za historičara. S obzirom na to da je »Ilirska antologija« Sl. Ježića, koja je pod različitim naslovima doživjela dva izdanja (1934 i 1944), danas već teško pristupačna, odavno se osjećala potreba za novom hrestomatijom historijski važnih spisa, bez kojih se preporodni pokret ne može razumjeti. Ravličevo izdanje donosi od tih spisa potpun tekst Draškovićeve »Disertacije«, Gajevih proglaša iz 1834, 1835. i 1842. te njegovih članaka: »Pravopis« i »Naš narod«, Vukotinovićeve članka »Ilirizam i kroatizam« i Rakovčeva »Malog katekizma za velike ljude«, a s nekim skraćenjima spis Derkosova »Genija domovine« (u prijevodu) i Šulekove brošure »Šta namjeravaju Iliri«.

Dobra je bila Ravličeva zamisao da uz pojedine tekstove donese biografiju pisca, njegovu »književnu značajku« i bibliografiju radova njegovih i o njemu. Na žalost, u popisu tih radova ima praznina i pogrešaka koje su se mogle izbjeći. Članak F. Fanceva o Draškoviću u Ljetopisu JAZU 50 pripisan je D. Prohaski kao autoru (90), a moj članak o njemu u Enc. Jug. dobio je za autora J. Škavića (91). Kao pisac poznate mađaronske brošure »Geschichte des Illyrismus« (Leipzig 1849) naveden je autor njezina predgovora W. Wachsmuth (97), iako se iz predgovora vidi da je on nije napisao (potekla je, kako se po svemu čini, iz pera zagrebačkog odvjetnika Ede Zerpaka). U naslovu Gajeva rukopisa »Dogodovština Velike Ilirije« zamijenjena je prva riječ slovenskom imenicom »Zgodovina« (297). U literaturi o A. Mišanoviću ne spominju se važni članci T. Matića (u HZ II, 1949) i F. Fanceva o njegovu školovanju (Nastavni vjesnik 39, 1930, i Jutarnji list 29. XII 1935), a o Lj. Vukotinoviću ni jedan prilog Olge Šojat (usp. njezinu bibliografiju o Vukotinoviću u Radu JAZU 338, 1965). Ni rasprave K. Georgijevića o Draškoviću i Gaju (u sarajevskom časopisu »Pitanja književnosti i jezika« 1958 i 1956) nisu uzete u obzir. To se dogodilo i s mojim priložima o Gaju i Kukuljeviću (u Enc. Jug.) i, za ocjenu »Branislava« i Šulekove uloge u njemu važnom, raspravom u HZ XIV, 1961 (unesen je, naprotiv, moj diskusijni prilog u HZ XVII, koji je, u stvari, nastavak spomenute rasprave). Iz popisa radova Jurja Šporera izostali su njegovi memoari (»Odziv iz prošlosti«, Obzor 1863). »Zimske misli« Lj. Vukotinovića dobile su, zacijelo nepažnjom korektora, iskvaren naslov: »Zrinske (!) misli«. Znameniti Program V. Utješenovića Ostrožinskog iz kraja 1848. o preuređenju Monarhije našao se na tri mjesta s različito navedenim naslovom na njemačkom jeziku (na str. 225/6, čak s netačnom godinom 1844), a na četvrtom mjestu još i s naslovom na hrvatskom jeziku. Itd.

U tekstovima o pojedinim piscima neki podaci nisu točni a neki zahtijevaju pobliže objašnjenje. Na primjer: Vukotiniović ne tvrdi (Ilirizam i kroatizam) »da ilirci ne teže za stvaranjem neke države« (57) nego da se ilirizam ograničava isključivo na »slovstveno« polje. I. Kukuljević nije 1848. postavljen za predstojnika nastave« (107), nego samo zamjenikom Stj. Moyzesa kao predsjednika »odsjeka za školstvo« u Banskom vijeću, koji tu dužnost napušta 1849, a ne može se ni poticaj za saziv Slavenuskog kongresa u Pragu 1848. upisati u isključivu zaslugu Kukuljeviću (1071), jer je 20. IV, kada je njegov članak izašao, L'. Štúr već s uspjehom započeo u Pragu svoju akciju u istom pravcu. Nakon Matićeva članka o Draškoviću ne bismo više smjeli pisati o njegovu tobožnjem boravku u Parizu tako kako slijedi (87): »Kažu da je za upravljanja Francuza hrvatskim krajevima 1809—1813. živio raskošno u Parizu«, jer on tada ondje nije uopće bio. Tvrdnja da je A. T. Brlić 1849. »utaman pokušao osvojiti Jelačića za federaciju« (II, 409) previđa činjenicu da je Jelačić, u skladu sa stanovištem Hrvatskog sabora 1848, već otprije smatrao federalizaciju Monarhije jedinim trajnim rješenjem za njezin daljnji opstanak. Itd.

Sličnih propusta ima i u opširnom uvodnom tekstu o »Hrvatskom narodnom preporodu«, za koji je Ravliču kao podloga poslužio Šišićev prikaz u »Hrvatskoj povijesti« III, 1913. Noviju literaturu, koja je u taj prikaz unijela različite dopune i ispravke, Ravlič je tek donekle uzeo u obzir. Treba to požaliti zbog toga, što je ovo izdanje namijenjeno mnogo širem krugu čitalaca negoli historijski radovi, a upravo su se u posljednjih dvadesetak godina pojavile različite kontroverze prema kojima bi u tekstu ove vrste trebalo svakako zauzeti dobro obrazložen stav. Ilustrirat ću to samo nekim primjerima.

Tvrdnja da je zabrana ilirskog imena 1843. uslijedila »zbog tobožnjih prevratničkih namjera prema Austriji« (45) ne nalazi potvrde u izvorima. Ne može se uopće reći da su se hrvatski plemići i svećenici poslije 1835. »približili građanskoj klasi« (36) nego se radi o njihovu pristajanju uz ilirski pokret, a taj se ne može jednostavno nazvati građanskim niti su njegovi nosioci pripadali isključivo građanskoj klasi. Službene novine »Telegraphe officiel«, koje su za francuske vladavine izdavane u Ljubljani, nisu izlazile »i na hrvatskom jeziku« (15). Draškovićevo »Disertacija« nije napisana »za zastupnike na hrvatskom saboru« (23) nego je — kako je to u njezinu naslovu istaknuto — darovana »gospodi poklisarom [...] za buduću Dietu ugarsku odaslanem«, dakle hrvatskim nuncijima na ugarskom saboru 1832—36, pa Drašković zbog toga i raspravlja poglavito o pitanjima koja će biti na dnevnom redu toga sabora ili se tiču hrvatsko-ugarskih odnosa. »Srpanjske žrtve« 1845. jesu posljedica više različitih uzroka, ali je presudnu ulogu među njima odigrala žestoka ćud pjesnika Mirka Bogovića koji je sa sabljom u ruci napao jednog časnika zbog toga što je vojska zatvorila izlaz s Markova trga. Tek tada je uslijedio pucanj koji je doveo do nekoliko salva jednog odreda vojske. Prema tome se taj tragični događaj ne može objasniti samo »krivnjom mađarona i vojske« (37). Hrvatski sabor 1848. nije zastupao federalističko gledište »što se odnosa s Ugarskom tiče« (63) nego je jedinim trajnim rješenjem osnovnoga državnopravnog pitanja za cijelu Monarhiju, uključujući i Ugarsku, smatrao njezino preuređenje u federaciju ravnopravnih naroda na jezično-etničkom principu. Među »zahtijevanjima naroda« od 25. III 1848. ne nalazi se zahtjev »da se ukinu ostaci kmetstva i staleštva« (63) nego se izričito zahtijeva »odrešenje podanikah (kmetovah) od robote ili tlake i zatim od podaničtva« (t. 14) te »jednakost svih bez razlike stališa i vjera« pred sudom, u oporezovanju i u »zastupanju naroda« na Saboru (t. 11—13).

Budući da su se svi ti nedostaci mogli bez osobitih teškoća ukloniti — izuzimajući, dakako, osnovno pitanje vremenskog okvira — treba na kraju još jednom požaliti što jedna dobra zamisao i velik trud priređivača »Ilirske knjige« nisu urodili zreljim plodom. Utoliko više, što ona treba da s razdobljem hrvatskoga narodnog preporoda upozna širi krug čitalaca. Historičarima će u njoj korisno poslužiti

prije svega tekstovi koji danas nisu više lako pristupačni i mnogo korisnih podataka o književnicima, bez poznavanja kojih se slika hrvatskog razvoja u XIX st. ne bi mogla smatrati potpunom.

Jaroslav Šidak

PRINOS IVANA GOLUBA PROUČAVANJU JURJA KRIŽANIĆA

Pošto je na papinskom Sveučilištu postigao doktorat teologije s tezom »De mente ecclesiologica Georgii Križanić«, od koje je 1964. objavio jedan dio (85 str.), Ivan Golub je u više priloga načeo različita pitanja važna za produbljivanje poznavanje Križanićeve ličnosti i njegovih shvaćanja. Učinio je to s temeljitim poznavanjem dosadašnje literature i Križanićevih tekstova, ukoliko oni mogu danas biti istraživaču izvan Rusije poznati i pristupačni, a i sam je pridonio da se broj Križanićevih autografa i dokumenata koji se na njega odnose poveća.

Iako je epizoda o Križanićevu susretu s istaknutim predstavnikom ruskih raskolnika protopopom Avakumom zimi 1663/64. u izgnanstvu bila već otprije poznata, ipak je članak I. Goluba: »Uz susret Jurja Križanića i protopop-Avakuma« (Bogoslov-ska smotra 35, 1965, 357—368) iz više razloga vrijedan pažnje. Povezujući jedan po-datak iz Križanićeve Promemorije (1641) — koju on, na temelju njezina teksta na-ziva »notom« — s nekim drugim podacima u kasnijim Križanićevim spisima, autor postavlja pitanje: »nije li Križanić imao udjela u muzičkom (možda i tekstualnom) ispravljaju knjiga crkvenog pjevanja« (361) koje je u ruskoj crkvi provodio patri-jarh Nikon. Smatra, štaviše, vjerojatnom Jagićevu misao da je upravo Križanićevo pristajanje uz Nikonove reforme, upravo u času žestokog sukoba između patrijarha i cara (1660), moglo biti uzrokom njegova 15-godišnjeg progonstva (362).

Uspoređujući Križanića i Avakuma, autor je upozorio na neke zajedničke crte u ovim tako različitim ličnostima. Njihova je osnovna misao, kaže on slikovito, »satkana od niti istinskog rodoljublja i vlakana vjerskog osvjedočenja. Križanićevo je rodoljublje sveslavensko, a vjersko osvjedočenje široko katoličko. Avakumov patriotizam je ruski, a vjera mu je rusko-pravoslavna.« (364) Obojici je »nacio-nalna misao obilježena borbom protiv tuđinaca i nastojanjem da se vrijednosti nacije sačuvaju i kultiviraju«, a »vjerska misao [...] borbom protiv crkvenog raskola« (364), koji je, prema Križanićevu shvaćanju, »teološki uzrok, zbog kojega Bog šalje javne nesreće na slavenski svijet« (365). Dakako, potonji je raskol potpuno tuđ Avakumu, koji se bori isključivo za jedinstvo unutar ruske crkve. Autor ističe i stanovitu »stilsku srodnost« između njihovih tekstova kojima je »strasnost zajed-nička osnovna značajka« (365). »Strasnost zalaganja za ideale je pozadina« — kaže on — »na kojoj u Avakuma i Križanića izrastaju izvrsne metafore, dramatični dija-lozi, svježi kalambusi te nadasve umjetnička apsorpcija biblijskih izreka i životna asimilacija svetopisamskih zgoda« (365/6). Ovaj zaključak autor ilustrira karakteri-stičnim primjerom u kojem se jedan i drugi obraćaju caru služeći se pri tom na svoj način biblijskom pričom o proroku Natanu i kralju Davidu (366/7).¹

U istom časopisu (37, 1967, 469—475) I. Golub je izložio »Pojam filozofije u Jurja Križanića«, ocjenjujući taj prilog samo kao »saopćenje« i upozorenje. Pošto je op-ćenito konstatirao da je »filozofska misao, u ovom ili onom stupnju, prisutna gotovo u svim Križanićevim spisima« (471), on je, analizirajući neke njegove definicije, za-ključio da je njegovo »poimanje filozofije kao znanja o svim stvarima prema zad-

¹ Citirajući Križanićevu Promemoriju iz g. 1641. autor se služi originalnim ruko-pisom, ne kopijom koju je objavio Pierling (u djelu Belokurova) i koja se, kako na-pominje, »ne podudara posvema s izvornikom« (360¹⁰). Taj je originalni Križanićev tekst Ante Kadić objavio 1964. u »Jahrbücher für Geschichte Osteuropas«, N. F., Bd. 12, 331—349, učinivši ga na taj način pristupačnijim, a samo izdanje pouzdanijim od Pierlingova.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXI—XXII

1968—69

Redakcioni odbor

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB